

ТЕОРЕТИЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ДОЦІЛЬНОСТІ ОПТИМІЗАЦІЇ МЕРЕЖІ РЕГІОНАЛЬНИХ ЛАНДШАФТНИХ ПАРКІВ УКРАЇНИ

Розглянуто ретроспективу становлення та розвитку мережі регіональних ландшафтних парків України. Складено картосхему розміщення регіональних ландшафтних парків. Зроблено аналіз мережі регіональних ландшафтних парків, обґрунтовано доцільність розвитку цієї мережі та виявлено основні проблеми функціонування цих парків.

Ключові слова. Регіональний ландшафтний парк, географічна мережа, біорізноманіття, природно-заповідний фонд, адміністративна область.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Об'єкти природно-заповідного фонду мають різне призначення. Якщо головна функція природних та біосферних заповідників – зберегти ландшафтне й біотичне різноманіття, то на національні природні (НПП) та регіональні ландшафтні парки (РЛП) покладено декілька функцій: природоохоронна, рекреаційна, еколого-освітня та інші.

Багаторічний досвід створення та функціонування національних природних парків у різних державах світу доводить, що їх можливості як місць відпочинку є обмеженими. Науковці, які вивчають функціонування національних парків та рекреаційних місцевостей в умовах їх масового відвідування, дійшли висновку, що зростаюча антропогенна дигресія екосистем парків загрожує виконанню тих завдань, які випливають із офіційно прийнятого положення Міжнародного союзу охорони природи (МСОП) [3]. Через це в багатьох індустріальних країнах виникла потреба організації нової категорії охоронних територій, здебільшого рекреаційного призначення – природних парків [9]. Такі парки мають відвернути увагу відвідувачів від особливо цінних в науково-природничому значенні НПП та задовольнити зростаючі рекреаційні потреби суспільства.

Природний парк як окрема категорія охоронних об'єктів був виділений на I Всесвітньому конгресі з національних парків, що відбувся в Сієтлі (США) 1962 р. Існує великий міжнародний досвід функціонування таких парків, які в різних країнах мають назву природних, ландшафтних, регіональних тощо.

Питання про потребу організації в СРСР територій рекреаційного призначення вперше обговорювалося на IV Всесоюзній нараді з охорони природи, що відбулася в 1961 р. в Новосибірську, а потім неодноразово піднімалась на різних наукових ботанічних і географічних конференціях. Відомий діяч в галузі охорони природи Л.К. Шапошников запропонував називати їх природними парками. При

розробці географічної мережі природних парків в Україні слід мати на увазі, що за винятком Карпат, Криму та Полісся, немає великих суцільних площ лісів, придатних для організації територіально значних природних парків, порівняно з тайговими областями Росії. У свій час професори К.І. Геренчук і С.М. Стойко наголошували на потребі створення невеликих за площею, так званих регіональних природних парків [5].

Від 16 червня 1992 р. в Україні регіональний ландшафтний парк почав діяти, як категорія природно-заповідного фонду. Особливістю регіональних ландшафтних парків є те, що їх створення має на меті як охорону і раціональне використання цінних природних територій, так і збереження історико-культурних комплексів та об'єктів, здійснення рекреаційної діяльності. Саме в цій категорії зближуються дві лінії охорони, які існують в Україні – охорони об'єктів природи та історико-культурних об'єктів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вперше ідею регіональних природних парків як нову форму територіальної охорони висвітлюють К.І. Геренчук та С.М. Стойко (1976). Питаннями організації регіональних ландшафтних парків займалася група авторів на чолі з проф. Т.Л. Андрієнко (1996), а в 2004 р. нормативно-правовим забезпеченням та розвитком діяльності цих парків. Професор Л.П. Царик при оптимізації природоохоронної системи Поділля великої уваги приділяє регіональним ландшафтним паркам і наголошує на збільшенні їхньої кількості, так як РЛП є одні з основних екомережеформуючих вузлів регіонального рівня (2009).

Формулювання цілей статті. Процес створення стабільної мережі регіональних ландшафтних парків (РЛП) є досить складним і тривалим, оскільки вимагає поєднання і оптимізації багатьох елементів природної та соціальної сфер. Загальною тенденцією у підході до створення РЛП в Україні є намагання створити таку природно-антропогенну струк-

туру, яка б, з одного боку, розв'язувала проблеми збереження і відновлення біологічного та ландшафтного різноманіття певної території, а з іншого – сприяла б її сталому розвитку через поліпшення умов існування населення, надання йому різноманітних соціально-економічних пільг. Для того щоб з'ясувати доцільність створення регіональних ландшафтних парків, спершу потрібно проаналізувати ретроспективу їхнього становлення та дослідити мережу цих парків, яка розвивалася впродовж десяти років.

Виклад основного матеріалу. За даними Державної служби заповідної справи станом на 01.01.2010 року на території України нараховувалось 55 РЛП загальною площею 639,5 тис. га, що становить 1,1% від площі України.

Частка площі регіональних ландшафтних парків в структурі природно-заповідного фонду України становила 18,3%. Середня площа парку по Україні приблизно становить 12 тис. га. Найбільшим за площею є РЛП “Сеймський” площею 98857,9 га, який знаходиться в Сумській області, найменший регіональний ландшафтний парк “Богуславль” площею 7,5 га знаходиться в місті Києві.

В Україні створення регіональних ландшафтних парків розпочалося на початку 90-х років. Перший РЛП (“Дністровський каньйон”) було створено в 1990 р. у Тернопільській області на території 42 тис. га, який в 2010 р. указом президента реорганізований в НПП. Стрімкий розвиток РЛП спостерігається з 1992 по 2004 рр (рис. 1).

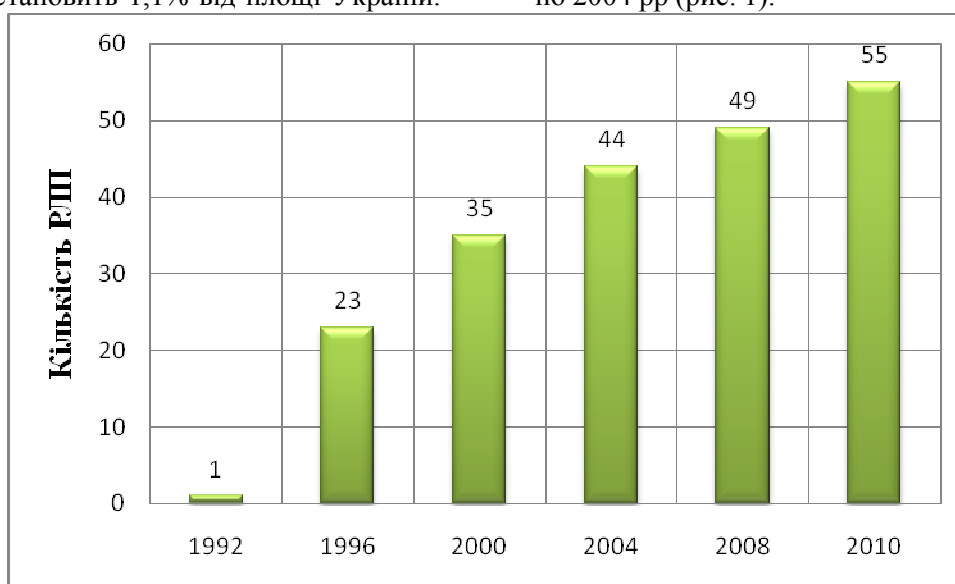

Рис. 1. Динаміка створення РЛП в Україні

По перше, це пояснюється тим, що в 1992 році Україна ратифікувала Конвенцію про біологічне різноманіття (Ріо-92) і зобов'язалася збільшити площу ПЗФ; по друге, виникла потреба створення категорії ПЗФ для задоволення зростаючих рекреаційних потреб населення; по третє, РЛП мають простішу процедуру створення ніж національні природні парки та природні заповідники.

Площа регіональних ландшафтних парків з 1992 по 2010 роки зросла в 15 разів. Найбільший ріст площі РЛП відбувся з 1992 по 1996 рр. – за чотири роки їх площа зросла у 7 разів (рис. 2).

Перші РЛП були створені в західній частині, пізніше було створено значну частину на сході та півдні України. Регіони України нерівномірно забезпечені регіональними ландшафтними парками. Так у Волинській, Житомирській та Херсонській області відсутня така

категорія ПЗФ, як регіональний ландшафтний парк (рис. 3). Частка ПЗФ у Волинській (9,9%), Херсонській області (7,6%), – тобто досить значна. Це свідчить про суттєвий розвиток інших категорій ПЗФ. Наприклад, у Волинській області є три національні парки та природний заповідник "Черемський". Для Житомирської області доцільно створити регіональні ландшафтні парки, оскільки тут відсутні НПП та РЛП. З часом РЛП можна реорганізувати в НПП. Частка площ РЛП від площ адміністративно територіальних одиниць станом на 01.01.2010 р. найменша – менше 1% – у Закарпатській, Хмельницькій, Вінницькій, Київській, Черкаській, Кіровоградській, Одеській, Дніпропетровській, Запорізькій, Луганській та Автономні Республіці Крим, найбільша – 3-4,5% – Чернівецькій, Сумській та Тернопільській. У Рівненській, Львівській, Івано-Франківській, Чернігівській, Полтавській, Хар-

ківській, Донецькій та Миколаївській регіональні ландшафтні парки становлять близько 1-3%. Якщо, порівняти кількість РЛП і частку їх території від площі адміністративної одиниці то результати будуть різні. Наприклад, у Донецькій області є шість, в Київській п'ять

РЛП, а їх частка становить відповідно тільки 1,2%, 0,3%. В Чернівецькій та Сумській області є по одному РЛП, а їх частка від площі області відповідно становить 4,5% і 4,1%. Цей показник залежить як від площі області, так і від площі РЛП.

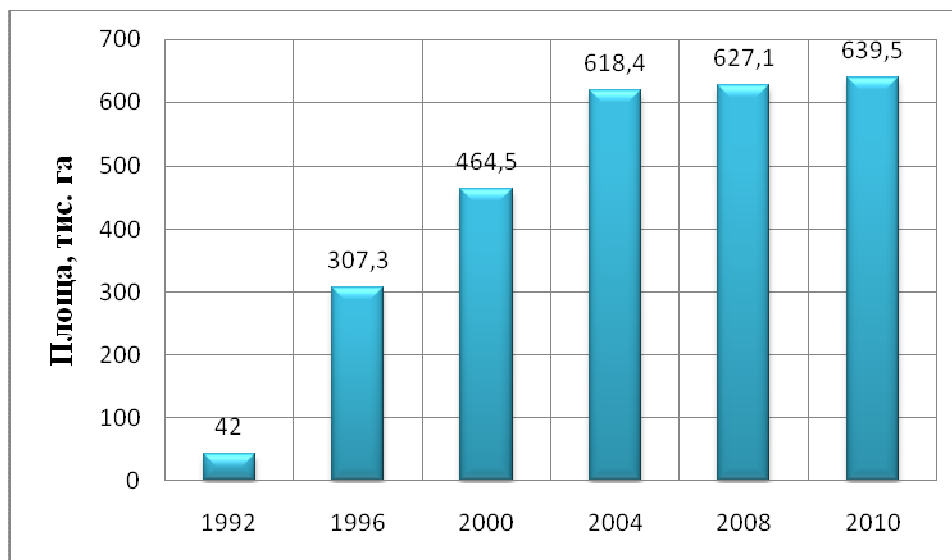

Рис. 2 Зростання площі РЛП України за роками

З рисунку 3 бачимо, що найбільша кількість регіональних ландшафтних парків і їх частка від площі адміністративної одиниці знаходиться в західній та північно-східній частині України. Центральна частина України недостатньо представлена об'єктами ПЗФ в середньому частка ПЗФ становить 3%, а частка РЛП від площі адміністративних одиниць в середньому 0,6%. Тому тут особливо актуально розвивати мережу регіональних ландшафтних парків. Саме в цьому регіоні є багато історико-культурних об'єктів та місць, пов'язаних з історією нашого народу. В цих парках можливий широкий розвиток екологічного і пізнавального, зеленого туризму, організація спортивного мисливства та рибальства. Проведення окремих занять на природі із відповідних дисциплін відіграватиме важливу роль у навчальному процесі. Такі заняття можуть проводитись на спеціально розроблених маршрутах – екологічних стежках, які залежно від складу та інтересів відвідувачів мають різне призначення, протяжність, територіальне розміщення тощо. Вони можуть бути створені скрізь, де є наявні природні об'єкти, що мають пізнавальний, освітній та виховний інтерес.

Активний розвиток зеленого туризму на території парків дасть змогу залучити зовнішні інвестиції у фермерські господарства, сільськогосподарські кооперативи та особисті

селянські господарства для створення умов сталого екологічно чистого сільськогосподарського виробництва і туризму.

Туристи, які відвідають регіональні ландшафтні парки, мають змогу відвідати пам'ятки історико-культурної спадщини. Що стосується мережі об'єктів (територій) культурно-природної спадщини як елементів регіональних ландшафтних парків, то вони потребують створення в майбутньому певної цілісної системи управління природно-культурними комплексами.

Цінність території, придатність її для створення РЛП залежить від наявності природних, культурних та історичних цінностей, можливостей проведення на їхній базі екологічного виховання й туризму.

Професор Андрієнко Т. Л. пропонує такі критерії для вибору території з метою створення РЛП [1]:

- ✓ переважання на території відносно незміненого природного ландшафту – характерного або унікального для певних регіонів;

- ✓ відсутність на території, яка пропонується для створення парку, великих промислових центрів, значного забруднення природних комплексів тощо – тобто територія не повинна мати значного ступеня екологічної загрози;

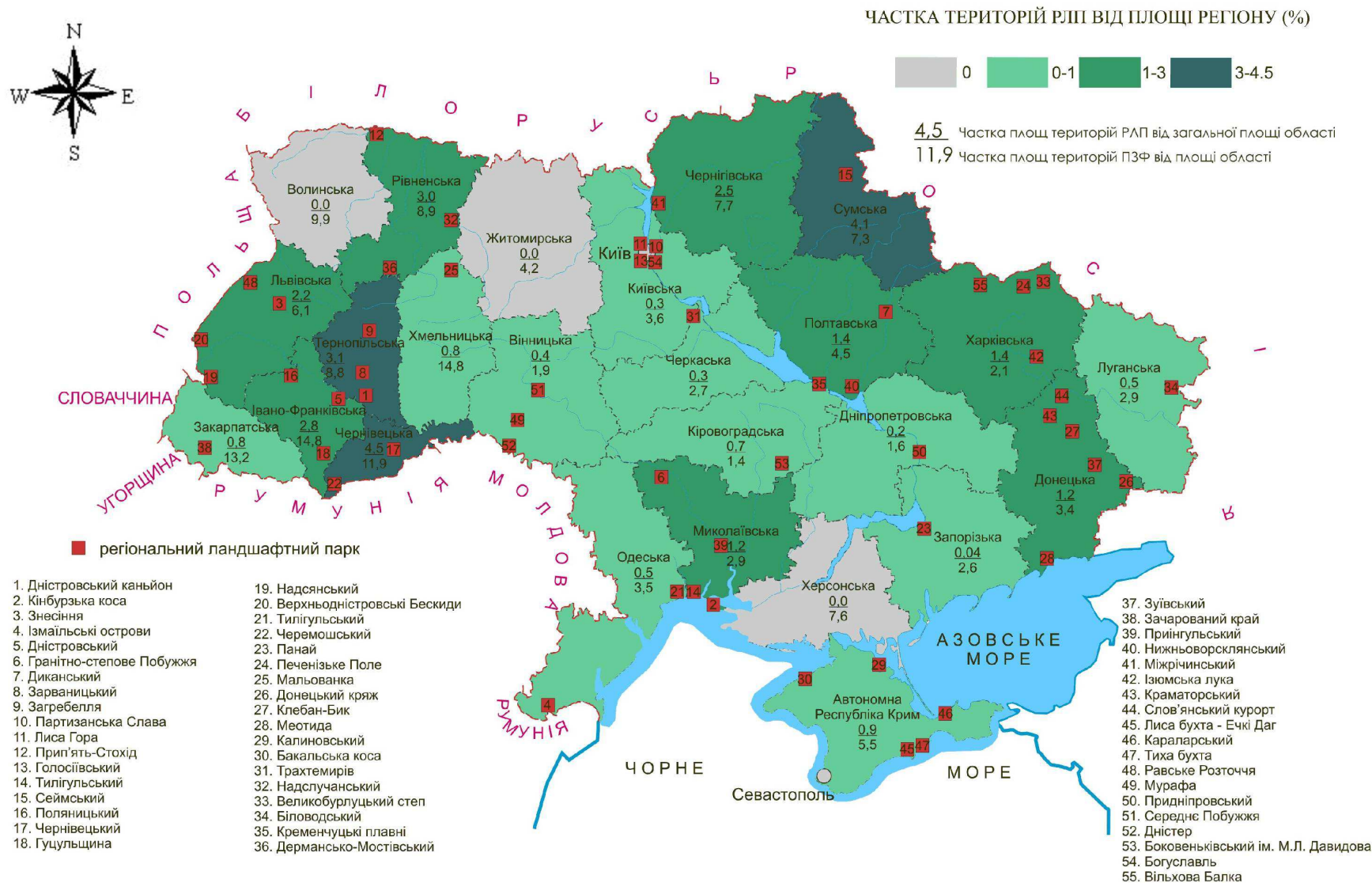

Рис. 3 Розподіл регіональних ландшафтних парків в регіонах України станом 01.01.2010 р. за адміністративними областями

✓ наявність на території осередків природних екотопів з цінним рослинним та тваринним світом, на яких встановлений охоронний режим (заказників, заповідних урочищ, пам'яток природи), або ділянок, на яких можливе створення таких об'єктів;

✓ привабливість території для населення (її ландшафтний та історико-культурний імідж) з метою проведення регламентованої рекреації і екотуризму;

✓ наявність історичних та культурних цінностей, місць, пов'язаних з минулим нашого народу, центрів народних ремесел та ін.;

✓ важлива роль території, як частини більш широких територіальних природоохоронних мереж (екологічної мережі, прикордонних природоохоронних смуг, мережі цінних водно-болотних угідь тощо);

✓ можливість організації на цій території наукового, екологічного, мисливського, рибальського туризму, а також природоохоронних екскурсій (в перспективі – по прокладеній мережі стежок);

✓ велике екологічне значення території майбутнього парку у відповідному природному регіоні – насамперед, для регіонів зі значним антропогенним навантаженням.

На думку науковців Національного університету водного господарства та природокористування (м. Рівне) пропонувані критерії повинні бути доповнені соціально-економічними, оскільки створення РЛП повинно давати населенню додаткові пільги як від безпосереднього використання ресурсів, так і від розвитку туризму в природних об'єктах (лісових масивах, річках, озерах, водоймах, унікальних ландшафтах), історико-культурних пам'яток і об'єктах упорядкованої рекреації (санаторіях, пансіонатах, кемпінгах тощо) [7].

Функціонування РЛП має сприяти поліпшенню екологічного стану довкілля шляхом зменшення забруднення, раціонального використання природних ресурсів і об'єктів, особливо лісових масивів, річок, озер і ставків, відновлення гідрологічного режиму, зменшення дії водної ерозії, розвитку таких економічно ефективних галузей, як бджільництво, риборозведення, звіророзведення, садівництво, скотарство, вирощування екологічно чистої продукції, вартість якої в декілька разів вища від звичайної, що дасть можливість населенню регіону отримувати вищі прибутки.

Незважаючи на нижчий рівень урожайності та вищу трудомісткість альтернативного землеробства, його продукція користується дедалі більшим попитом у населення. Люди згодні платити більше за продукцію з гарантією високої якості й безпечності, а території регіональних ландшафтних парків, на яких діятиме контроль за внесенням мінеральних добрив та пестицидів сприятиме цьому. Така практика поширюється в багатьох європейських країнах, зокрема ФРН.

Діяльність парків слід розглядати в контексті розв'язання соціально-економічних проблем населених пунктів шляхом використання історико-культурної спадщини, розширення інфраструктури, росту зайнятості населення, росту його доходів, створення умов для сповідування здорового способу життя, підвищення рівня освіченості та національного самоусвідомлення населення.

Висновки. РЛП є об'єктами місцевого підпорядкування і створюються за рішенням обласної ради, можливо двох або більше областей, якщо парк розташований на території декількох адміністративних областей. Після прийняття рішення про створення парку створюється дирекція та формується штат співробітників. РЛП України створювались на територіях, які відповідають вимогам, що висувуються до цих парків – у них переважають за площею типові та унікальні ландшафтні комплекси, які знаходяться в природному або близькому до нього стані, забезпечуються умови для організованого відпочинку населення та проведення екологічного виховання, але в більшості з цих парків відсутні адміністрації, що пов'язано з фінансуванням їхньої діяльності. Як уже згадувалося, регіональні ландшафтні парки є об'єктами регіонального і місцевого підпорядкування, а це часто означає, що для їхнього фінансування немає коштів у місцевих бюджетах. В результаті, створений для ведення природоохоронної і туристично-рекреаційної діяльності об'єкт, не має чіткої стратегії свого розвитку і є малоефективним [12].

Розвиток діяльності РЛП України гальмується недосконалою нормативно-правовою базою. В законодавчому порядку чітко не визначені ті форми і види діяльності, які можна здійснювати в межах РЛП. Серед положень і законів про природно-заповідний фонд відсутнє поняття „природоохоронна установа“, тому й немає положення про

природоохоронні установи місцевого значення. Не видається реєстраційне свідоцтво, відсутній перелік штатних посад, посадових окладів та посадових інструкцій. Органи Міністерства охорони навколишнього природного середовища на місцях здійснюють лише контролюючу функцію, а органи місцевої влади не мають відділів, які можуть забезпечити належне управління природоохоронними установами місцевого значення [10].

Згадані проблеми, гальмують діяльність і розвиток регіональних ландшафтних парків, тому можна зробити висновок, що багато регіональних ландшафтних парків України є формальними природоохоронними територіями, які створюються з метою збільшення відсотка площі ПЗФ, але є й такі РЛП які слугують “фундаментом” для створення національних природних парків. Це пояснюється тим, що при створенні НПП виникають кон-

флікти з місцевим населенням, внаслідок чого процедура створення НПП може затягнутися на багато років. А коли НПП створюється на основі регіонального ландшафтного парку, процедура створення спрощується, місцеві громади ставляться до цього лояльніше. Як приклад можна назвати такі національні природні парки, які були створені на основі РЛП: Припять-Стохід (Волинська область), Дністровський каньйон (Тернопільська область), Меотида (Донецька область).

Хоча РЛП мають чимало проблем свого функціонування, але, на нашу думку, надалі доцільно розширювати мережу регіональних ландшафтних парків особливо в тих регіонах, які недостатньо представлені об'єктами ПЗФ. Це насамперед центральна частина України. Тут території РЛП беруть на себе функції центрів збереження біорізноманіття і закладають “фундамент” для створення національних природних парків.

Література:

1. Андрієнко Т. Л. Мережа регіональних ландшафтних парків України: наукові та організаційні основи створення / Т.Л. Андрієнко, М. Л. Клецов, О.І. Прядко. Міжвідомч. комплекс. лабор. наук. основ заповідної справи НАН України. – К. : 1996. – 56 с.
2. Андрієнко Т. Л. Науково-методичне та нормативно-правове забезпечення створення та діяльності регіональних ландшафтних парків України / Т. Л. Андрієнко, Р. Я. Арап [та ін.]. – К. : ПоліграфЦентр, 2004. – 53 с.
3. Андрієнко Т. Л. Регіональні ландшафтні парки: проблеми та перспективи / Андрієнко Т. Л., Грищенко Ю.М., Прядко О.І. // Актуальні проблеми створення Надслучанського регіонального ландшафтного парку та перспективи їх вирішення. Матеріали наук.-практ. семінару. – Рівне : РДТУ, 1999. – 99 с.
4. Андрієнко Т.Л. Система категорій природно-заповідного фонду України та питання її оптимізації / Т. Л. Андрієнко, М. Л. Клецов, О.І. Прядко, Р. Я. Арап. – Київ: Фітосоціоцентр, 2001. – 60 с.
5. Геренчук К.І. Природні парки – нова форма територіальної охорони природи на Україні та їх географічна межа / К.І. Геренчук, С. М. Стойко // міжвідом. наук. збірник: Фізична географія та геоморфологія. К. : “Вища школа”, 1976. Вип.15 – С. 3 – 8.
6. Генсірук С. А. Рекреационное использование лесов. – М.: Стройиздат, 1989. – 189 с.
7. Гуйдаш М.М. Біологічне та ландшафтне розмаїття Рівненщини в дзеркалі регіональних ландшафтних парків: Метод.-довід. посіб. / М.М. Гуйдаш, Ю. М. Грищенко, І. О. Жайворон та ін. – Рівне, 2004, – 60 с.
8. Закон України “Про природно-заповідний фонд України” від 16 червня 1992 р. // Екологічне законодавство України. – К.: Юрінком. 2001. – С. 206-235
9. Заповідна справа в Україні : навч. посібник / ред. М. Д. Гродзинського і М. П. Стеценка – К. : Географіка, 2003. – 306 с.
10. Койнова І., Завадович О. Особливості функціонування та можливості збалансованого розвитку регіонального ландшафтного парку “Знесіння” // Вісник Львів. ун-ту. Серія географічна. 2005.– Вип. 32– С. 121-129.
11. Кукурудза С.І. Регіональні ландшафтні парки як ефективний засіб збереження біотичного різноманіття та культурно-історичної спадщини // Наукові записки Тернопільського державного педуніверситету імені В.Гнатюка. Сер.геогр.-2004. – ном. 2, Ч.2. – С. 241-246.
12. Худоба В. В. Шляхи активізації природоохоронної та рекреаційної діяльності регіональних ландшафтних парків Волино-Поділля / В.В. Худоба // Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. «Природно заповідний фонд України – минуле, сьогодення, майбутнє». – Тернопіль : Підручники і посібники, 2010. – С. 912-917.
13. Царик Л. П. Географічні засади формування і розвитку регіональних природоохоронних систем (концептуальні підходи, практична реалізація). Тернопіль : Підручники і посібники, 2009. – 320 с.

Резюме:

Владимир Худоба. ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ ЦЕЛЕСООБРАЗНОСТИ ОПТИМИЗАЦИИ СЕТИ РЕГИОНАЛЬНЫХ ЛАНДШАФТНЫХ ПАРКОВ УКРАИНЫ.

Рассмотрено ретроспективу становления и развития сети региональных ландшафтных парков в Украине. Составлено картосхему и сделан анализ сети региональных ландшафтных парков, выявлены основные проблемы функционирования.

Ключевые слова. Региональный ландшафтный парк, географическая сеть, ландшафтное биоразнообразие, природно-заповедный фонд, административная область.

Summary:

Volodymyr Khudoba. THEORETICAL FEASIBILITY OPTIMIZATION NETWORK OF REGIONAL LANDSCAPE PARK UKRAINE.

Consider retrospective formation and development of a network of regional landscape parks in Ukraine. Done kartoshemu placing regional landscape parks. The analysis of a network of regional landscape parks, and found major problems with its functioning.

Keywords. Regional landscape parks, geographic network, biodiversity, nature conservation, administrative region.

Рецензент: проф. Кукурудза С.І.

Надійшла 13.09.2011р.

УДК 502.6:551.8

Ірина ЧЕРНЕЦЬ

КЛАСИФІКАЦІЇ ГЕОЛОГІЧНИХ ПАМ'ЯТОК ПРИРОДИ ТА МІСЦЕ У НИХ ОПОРНИХ РОЗРІЗІВ ЛЕСОВО-ГРУНТОВОЇ СЕРІЇ

Стаття присвячена темі збереження цінних об'єктів неживої природи. Основну увагу зосереджено на проблемі класифікації таких об'єктів з метою їх охорони як геологічних пам'яток природи. Проаналізовані наявні класифікації геологічних пам'яток природи та запропонована одна, найбільш оптимальна. Окремо вказано на місце опорних розрізів лесово-грунтової серії у класифікаціях геологічних пам'яток природи.

Ключові слова: об'єкти геологічної спадщини, геологічна пам'ятка природи, опорний розріз лесово-грунтової серії, класифікація геологічних пам'яток природи.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Охорона і збереження цінних об'єктів неживої природи набуває все більшого розмаху в цілому світі. У 1988 р. створена Європейська Асоціація зі збереження геологічної спадщини (ПроГЕО). Метою створення Асоціації є збереження об'єктів геологічної спадщини, що мають наукове та історико-культурне значення і використання їх в наукових і навчальних цілях [3, с. 12]. З цього часу в країнах Європи розпочинаються масштабні роботи по виявленню, класифікації, ранжируванню і документації об'єктів геологічної спадщини, популяризація знань в галузі їх вивчення і збереження серед населення, організуються наукові дослідження на цінних геологічних об'єктах, проводяться майже щорічні симпозіуми та семінари з питань геоконсервації. А такі країни, як США та Австралія мають ще давнішу історію збереження об'єктів неживої природи.

Україна теж бере активну участь у міжнародній роботі зі збереження геологічної спадщини, проте, проблема охорони геологічних об'єктів залишається дуже гострою. Наявні класифікації геологічних пам'яток природи України суперечливі. Тому є потреба глибокого аналізу наявних класифікацій та розробки найбільш оптимальної. Вирішення цих питань стало метою даної публікації.

Окремо акцентуємо увагу на проблемі зарахування цінних об'єктів неживої природи до того чи іншого типу в ході їх виявлення та занесення до геологічних пам'яток.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питанню класифікації та збереження об'єктів геологічної спадщини України присвячена низка наукових праць. Проблема виявлення, паспортизації та охорони цінних геологічних об'єктів, а також впровадженням світового досвіду в галузі їх збереження займаються А.А. Іщенко, В.П. Гриценко, Н.П. Герасименко, В.В. Манюк та інші. М.В. Космачова, на прикладі об'єктів Харківщини, подає матеріали по ранжируванню геолого-географічних пам'яток природи за їх науковим і практичним значенням (2005), кілька її праць присвячені використанню геологічних пам'яток природи в навчальних цілях. Питання класифікації, раціонального використання та охорони геосайтів Луганської області розглянуто в працях Г.О. Сорокіної (2006).

Класифікації геолого-геоморфологічних пам'яток в Україні розробляли Н.Е. Коротенко, А.С. Щирица, А.Я. Каневський та інші, (1985); В.П. Гриценко, А.А. Іщенко, Ю.О. Русько, В.І. Шевченко (1995); Е.Т. Палієнко (1995) та інші, в Російській Федерації класифікації розроблені А.В. Лапо, В.И. Давидовим, Н.Г. Пашкевичем (1993), А.М. Карпуніним (1998), Д.Н. Кісельовим (2003), А.В. Гусевим та іншими (2009), в Польщі – С. Александрович (1993).

Виклад основного матеріалу. В різних країнах існують найрізноманітніші визначення "геологічних об'єктів", що знаходяться на поверхні Землі і мають наукову та естетичну цінність. Наприклад, М. Шварцбах, описуючи